

ŠVEJKOVO PŘIZNÁNÍ

(Psaní a písemnosti v Haškově textu)

HOLT MEYER

"Ten hejtman vyšel ven a hned mu napařil kasárníka. Von vzal flintu a bouch ho přímo do srdce. Kulka vyletěla panu hejtmanovi ze zad a ještě udělala škodu v kanceláři. Rozbila flašku inkoustu a ten polil úřední akta" (I 45).¹

Můžeme číst toto místo ze druhé kapitoly prvního dílu *Osudů dobrého vojáka Švejka* jako klíč ke čtení textu jako celku?

Hovoří-li se o Haškově textu, zdůrazňuje se často jeho spontánnost, tedy implicity i jeho ústnost.² Přitom se často zaměňuje proces tvůrčí s literární metodou, jednáním postav a jinými úrovněmi textu. Vzniká často polomystické sjednocení Haška, pišícího v lokálu U české koruny, se Švejkem, bavícím se s Bretschneiderem v hospodě pana Palivce. Z tohoto hlediska je Hašek pábícím demiurgem, který skoro nepotřebuje pero, papír a inkoust, a Švejk je pitomým, ale rovněž stoprocentně ústním variantem Haška.³ Ale mně nejde o konkrétní proces psaní, tzn. je úplně jedno, diktoval-li Hašek celou knihu. *Švejk* je přesto psaný a je zároveň také psaní.

Skoro nikdy se nemluví a nepíše o roli písemnosti ve *Švejkovi*. Tím méně pozorují čtenáři, že psaní v Haškově textu má různé aspekty a každý z nich má globální význam pro analýzu *Švejka*. Psaní ve psaní jsou často nepozorovaná, ale rovněž často jsou indexem druhu textu, který je obsahuje či píše.

Na začátku bylo psaní, respektive byla psaní. Paní Müllerová má zprávy o tom, že "nám zabili Ferdinanda" z čety novin: "Noviny píšou, milost-

¹ Všechny citace jsou podle dvousvazkového vydání z roku 1959 (nakladatelství Naše vojsko).

² Radko Pytlík píše ve své *Knize o Švejkovi* (1983): "Hašek psal Švejka naprosto spotánně, spoléhaje zcela na svou obrovskou tvůrčí a fantastickou představivost. S udivující pohotovostí vybírá z obrovského rezervoáru poznatků a postřehů vždy právě ty, které v dané chvíli nejvíce potřeboval" (s. 85).

³ Pytlík píše dál: "Při psaní Hašek neuzíval téměř žádných materiálů ani předběžných poznámek a náčrtů. Jediným vodítkem mu byly staré rakouské kalendáře, které mu zasilal nakladatel Synek. Ostatní fakta a dokumenty, tvořící důležité pásmo vyprávění ve *Švejkovi*, cituje většinou z paměti. (...) Nejčastěji prý Hašek rozložil mapu haličského bojiště, to tehdy, když potřeboval přesně určit směr Švejkova putování" (tamtéž, s. 87).

pane, že pan arcivévoda byl jako řešeto. Vystřílel do něho všechny patrony" (I 45).

Je možné mluvit o psaní, respektive o psaních ve *Švejkovi*, o Švejkově psaní a o švejkovském psaní. To jsou ovšem různé věci. První kategorie obsahuje všechny písemnosti v Haškově textu: plakáty, noviny, názvy hospod, mapy, dokumenty, dopisy, podpisy, nadpisy, zápisy, předpisy, ale také literární citáty, eventuálně i písně (ty jsou velmi četné). A jsou také mnohé příklady, které jsou na hranici mezi písemnou a hovorovou řečí, jako právě písně. Obsah této kategorie závisí na definici písma a přístupu k němu, tedy co se jím rozumí. Jestliže člověk považuje písemnost – psaní – písmo – *écriture* za určitý princip odkládání významu či významového odkládání, pak celý text je obrovská inscenace takového principu. Ale nehledě k takovým globálním otázkám, můžeme konstatovat, že se ve *Švejkovi* vyskytují funkcionálně a tematicky druhy psaní, o kterých se jako o zvláštní kategorii v bádání o *Švejkovi* anebo vůbec o Haškově díle ještě nemluvílo a nepsalo. Druhá kategorie, Švejkovo psaní, je v určitém smyslu subkategorií první kategorie: obsahuje totiž psaní, která vytváří sám Švejk, například přiznání, které dalo mému referátu název, nebo psaní na bílé zdi školní světlice na konci třetího dílu: "Zde spal Josef Švejk z Prahy..." (II 203) atd. Avšak i v tom případě lze definovat tuto kategorii z globálnějšího hlediska. Švejk stále čte a vytváří tím texty – například jeho nescíslné historky z novin, z knih, dokonce ze spisů sv. Augustina. I tato kategorie tedy může sloužit jako definice celého textu – Haškův text jako sborník Švejkových psaní. A Švejkova psaní jsou v tomto smyslu jevy švejkovského psaní, tedy takového psaní, které se vyskytuje podle švejkovského principu. Ale jaký je tento princip? Jak psaní švejkuje?

V tak krátkém referátě není možné vypořádat se s tak poměrně složitým tématem – avšak je možné formulovat otázky; a nejdůležitější zní: jak máme číst *Švejka*. Nebo přesněji: jak máme číst čtení v Haškově textu. Anebo ještě přesněji: jsme vůbec schopni číst Švejkovo čtení a Švejkovo psaní, a jak nám to pomáhá při čtení textu jako celku? A máme číst Švejkovo psaní a čtení švejkovským způsobem? Jde mi tedy o precizování role psaní v Haškově textu, zejména z hlediska oficiálního a neoficiálního jazyka, a vyrukují proto rovnou se svou tezí, že totiž není možno klást "psaní" na roveň "oficiálnosti", aspoň nikoli ve všedním, nesémiotickém, politickém smyslu slova. Říkám to pohlížeje na Haškův text jako na text, ve kterém se jazyková válka vede ne na jedné, nýbrž na dvou či několika frontách, a celá ta válka je hrou s oficiálností. Ale tato moje teze o pochybné a podezřelé oficiálnosti psaní ve *Švejkovi* se dotýká instrumentalizace psaní v literárním textu obecně. Hovorová varianta jazyka není automaticky původnější, přirozenější nebo prvotnější. A tematizací psaní text aspoň potenciálně inscenuje vlastní čtení nebo proces čtení obecně, jak se to jeví

z hlediska organizující instance textu (kterou někteří čtenáři ještě zaměňují s autorem). To znamená, že psaní ve psaní hraje spíš subverzivní, nikoliv oficiální roli v určitých literárních dílech. A to zase nikoli ve smyslu satiry nebo parodie, nýbrž jako předvedení důležité vlastnosti písma obecně.

Vraťme se k místu, které jsem citoval na začátku: Švejkovu historku o inkoustu rozlitém na úřední akta je možno vykládat jako atentát na oficiálnost. Ale je taky možné nahlížet tento inkoust jako alegorii psaní *ve psaní, na psaní a nad psáním*, ovšem taky jako psaní doslova pod psa. Máme totiž psa na začátku slova psaní a na začátku Haškova textu právě ve smyslu psaní pod psa: "... živil se prodejem psů, ošklivých nečistokrevných oblud, kterým padělal rodokmeny" (I 43). Není náhodou, že to jsou první dva výskyty psaní v textu. Můžeme je číst jako celek. Sám Švejk vyrábí quasioficiální dokumenty – pro psy. Tato psí psaní pod psa stírají hranici mezi člověkem a zvířetem a dávají zvířatům falešnou identitu, jakýsi druh pseudonymu či quasijména. Psaní jako pseudonym psa – to je funkce písma v *Osudech dobrého vojáka Švejka*. Právě takové písmo anebo písmo v tomto smyslu je osud Švejka i osud podle Švejkova mínění. Švejk píše a předepisuje falešná jména – i jako lékař předpisuje léky i jako úředník vyrábí předpisy. Dává arcivévodovi Františkovi novou identitu – a to identitu toho Františka, který "sbírá ty psí hovínka" (I 43). Člověk, jehož psaní nebo podpis může znamenat rozdíl mezi životem a smrtí, se promění ve sběratele výkalů – přesně tak, jak rakouská byrokracie sbírá úřední akta. Psaní vyniká pod psy, kterým Švejk padělá rodokmeny. Pes je podpisovatel.

Stejná figura se opakuje a komplikuje v obrazu císaře v Palivcově hospodě. Zde obraz zmizel proto, že na něho mouchy "sraly", respektive psaly. A co je obvykle napsáno na takovém portrétu? Císařovo jméno. A právě ten doslova posraný a zmizelý portrét je pro Bretschneidera *corpus delicti* proti Palivcovi. A později zmizí sám Bretschneider v žaludcích (tj. in *corporis*) vlastních psů, prodaných mu Švejkem. Už vidíme, že psaní v Haškově textu je v napjaté ekonomické, mocenské a sémiotické konfiguraci, ve které nelze najít ani náznak schematizace, a to především z toho důvodu, že Haškova inscenace čtení, psaní a vůbec znaků obsahuje určité schéma, relativizuje je a tím způsobem je dekonstruuje. Znakem tohoto procesu ve Švejkovi je pes, který z jeho strany funguje jako index prvenství psaní před subjektem a jeho ústním slovem. Jde tedy spíše o sémiotickou či diskursivní než o morální degradaci individua.

Inkoust, který poleje úřední akta ve druhém výskytu psaní v Haškově textu po popisu Švejkových padělků psích rodokmenů, je možné vykládat podle téhož modelu. Kulka, instrument násilí, který je už zbrcen hejtmánovou krví, rozbije láhev – mimochodem klasickou metaforu dichotomie

obsahu-formy – a vytváří nové nesmyslné psaní na nesmyslných psaních a promění je v absurdní palimpsest.

Inkoust se vyskytuje v textu ještě několikrát. Například v následující kapitole. "Muž inteligentního vzezření" ve Švejkově žalářní kobce říká: "Kousl jsem jednoho soudního lékaře při komisi do nohy, vypil jsem inkoust z kalamáře a vydělal jsem se, pánové, před celou komisí do kouta" (I 63). Tady se stírá ještě jednou hranice mezi člověkem a psem ("kousl... do nohy") a kombinací světa zvířat s inkoustem, tj. psaním, je zdůrazněn fakt, že inkoust je z kalamáře (můžeme-li realizovat tuto metonymii). V tom případě nečteme Švejkovu historku, nýbrž repliku postavy, která explicitě mluví o vlastní proměně ve zvíře. Švejkovská strategie je poněkud jiná a Švejk sám tu funguje jako polovědomý, tedy pololidský a polozvířecí psací stroj.

Mluvili jsme už o několika hranicích ve *Švejkovi*: mezi člověkem a zvířetem, mezi písemnou a hovorovou řečí a mezi oficiálností a neoficiálností. Je velmi nebezpečné schematicky a ideologicky předpokládat jednoduchou analogii jako základní princip těchto linií. Zdá se naopak, že si tyto linie odporují, že přinejmenším nejsou symetrické. Všimněme si přitom ještě jiné opozice, která hraje důležitou roli v Haškově textu: opozice mezi spisovnou a hovorovou variantou jazyka – tj. mezi spisovnou a obecnou, respektive hovorovou češtinou –, která zde nehraje stejnou roli jako opozice mezi písemnou a hovorovou řečí, tj. mezi podpisem či čtením písemných artefaktů a replikami postav či polopostav v narativním smyslu. Uvědomme si také, že se často vyskytuje opozice mezi různými národními jazyky (hlavně mezi němčinou a češtinou), takže můžeme dospět k závěru, že v Haškově textu máme co činit s velkým výpraskem v sémiotickém smyslu, s nárazem různých signifikantních konfigurací. Neříkám komunikativních systémů, poněvadž nejde ani o komunikaci, ani o systém, nýbrž o nesmysl a sémiotickou anarchii. Každá dualistická opozice má svou funkci v reprezentaci anarchie či v anarchistické reprezentaci, ve které se relativizuje a pozbývá platnosti. Švejka nelze číst dualisticky.

Ale síť odumírajících opozic, jako je hynoucí byrokratický královský a císařský stát, ještě existuje v odumírajícím stavu. Zdá se, že interference mezi spisovnou a hovorovou variantou češtiny více méně úzce souvisí s rozdílem mezi oficiálností a neoficiálností. Když například Švejk cituje slova profesora, užívá spisovnou variantu "ostrov", ale v téže větě užívá i obecnou variantu "vostrov":

"... Když tenkrát ta sopka Mont-Pellé zničila celý ostrov Martinique, jeden profesor psal v Národní politice, že už dávno upozorňoval čtenáře na velkou skvrnu na slunci. A vona ta Národní politika v čas nedošla na ten vostrov, a tak si to tam na tom vostrově vodskákali" (I 173-174). Anebo užívá spisovnou slovesnou formu ve větě, ve které má "ukázat na mapě,

kudy (...) šel do těch Budějovic": "Já si ta místa všechna nepamatuji" (I 263), ale v následující větě, když se ho ptají, proč nemá žádné dokumenty, říká: "Poněvadž nic nepotřebuju." Přestože v prvním případě je Švejk konfrontován s písmem ve formě mapy a ve druhém jde o to, že psaní neexistují, není žádná univerzální korelace mezi písmem a spisovnou češtinou. Role psaní v Haškově textu je specifická a zvláštní. I písemná i hovorová řeč jsou pozice dynamické mocenské konfigurace, či dokonce diskursivní formace, kterou z dualistického hlediska není možné popsat.

V dějinách recepce Haškova textu předpokládali jedni čtenáři, že Švejk je určitým druhem lidové postavy, jiní této tezi odporovali. Obě pozice definují Švejka z realistického hlediska v rámci dualistické opozice "přirozený, ústní lid" versus "umělá, písemná oficiálnost či elita". Ale Haškův text nelze číst ani podle realistického kódu, ani podle leninského či bachtinského kulturního dualismu.

Proběhl též spor o tom, patří-li Švejkův jazyk k lidovým variantám češtiny. Švejkův jazyk není jazykem lidu. Švejk totiž není lidovou postavou – pokud vůbec chceme užívat těchto kategorií 19., respektive totalitárního 20. století. Švejk však není lidovou postavou proto, že není lidový – ať již to má znamenat cokoli – nýbrž proto, že nepředstavuje vůbec žádnou postavu. Není totiž úplným subjektem. Švejk není nositelem žádných hodnot, ani pozitivních, ani negativních. Jeho pozice nevyjadřuje deformaci přirozeného, jednoduchého, ujařmeného člověka. Neboť nevytváří-li autor opozici mezi okřídlenou, ale nelogickou hovorovou lidovou řečí a oficiální, jednoznačnou a logickou řečí spisovnou – tedy opozici, která vyplývá ze stejné zastaralého jako mylného výkladu Rousseauova –, vytváří tím specifikum svého přístupu ke psaní. A je to především tato jeho pozice, kterou se jeho způsob psaní (a jeho psaní ve psaní – tedy otázka, na niž se můj referát snaží nalézt odpověď) odlišuje od sociálně angažované literatury 19. a raného 20. století.

Proto nesmíme číst *Švejka* očima Marxe, Bachtina nebo falešně chápaného Rousseaua, nýbrž očima Nietzscheho a Foucaulta.⁴ Tuto tezi je možné chápat jak v duchovědném, v analytickém, tak i v biografickém smyslu. Oproti přístupu marxistických literárních věd k Haškovu textu lze říci, že *Osudy dobrého vojáka Švejka* jsou čistě biograficky postmarxistickým či postbolševistickým psaním, přesně tak, jako když Nietzsche chce odložit ad acta idealistickou filozofii a její dědictví, to znamená skončit s "vědeckým člověkem" a odvodit "vůli k pravdě" z "vůle k moci". Foucault, navazující na tuto linii, analyzuje právě ty instituce, kterými rakouský stát Švejka

⁴ "Švejkova postava se vynořuje za samé propasti nihilismu" (J. Chaloupecký: Podivný Hašek, *Česká literatura* 1991, s. 37).

provádí: klinikou, blázincem, vězením. Máme ještě armádu a kostel, tedy přesně ty kolektivní jevy, které Freud, jiný velký diskursivní postidealistický myslitel, popisuje ve své kulturologické studii *Massenpsychologie und Ich-analyse* (Psychologie masy a analýza Já) jako nejdůležitější projev organizovaných mas. Jde tu tedy o diskursivní policii či o vyloučení těch diskursů, které se neúčastní moci. Takové policii Švejk podepíše příznání. Švejk je částí moci. Nezastupuje vznešený, přirozený lid, nýbrž pokračuje, tedy píše dál texty moci a mocenského diskursu. To je smysl a nesmysl Švejkova příznání, jímž více než plní přání, která vůči němu vznáší státní moc.

V této konfiguraci se nalézají psaní a písemnosti v Haškově textu.

Čtení Haškova textu, které se soustřeďuje na čtení čtení anebo čtení psaní, ukazuje na texty či pasáže textů, jež dohromady uvolňují cestu písma prostřednictvím Haškova textu a dokazují, že Haškův text má podstatný vztah k avantgardě, a to k pozdní, diskursivní avantgardě.

Podtitul mého referátu zněl původně "písemné dokumenty", ale rozhodl jsem se pro přesnější název, tedy písemnosti a psaní. Píše-li Foucault na začátku *Archeologie vědomí*, že mu jde spíše o monumenty než o dokumenty, a píše-li, že tyto monumenty jsou *enoncé*, tedy výpovědi v určitém mocenském diskursu, připisuje písmu podobnou funkci – přesněji řečeno roli v divadelním smyslu – jakou hraje ve Švejkovi. Zatímco Michail Bulgakov inscenuje toto ve své postmarxistické hře *Psí srdce* na ruské scéně, Hašek psí psaní inscenuje v českém písemnictví.

Titul referátu "Švejkovo příznání" jsem zvolil proto, že Švejkův podpis pod vlastním příznáním je možné považovat za programové použití a inscenaci signifikantní strategie celé knihy, která ovšem není dokončena. Ale fragmentárnost patří také ke strategii použití a inscenace písma v *Osudech dobrého vojáka Švejka*. K inscenaci signifikantní strategie patří mimochodem i inscenace ideologie, která vylučuje každý ideologický přístup k textu.

Přečtěme si teď Švejkovo příznání. Ale teprve po jiné pasáži ze stejné kapitoly, krátce před příznáním:

"Dřív," pokračoval Švejk, "to bejvávalo horší. Četl jsem kdysi jednu knihu, že obžalovaní museli chodit po rozzhaveném železe a pít roztavené olovo, aby se poznalo, jestli je nevinnej. Nebo mu dali nohy do španělský boty a natáhli ho na žebřík, když se nechtěl přiznat, nebo mu pálili boky hasičskou pochodní, jako to udělali svatému Janu Nepomuckému. Ten prej řval přitom, jako když ho na nože bere, a nepřestal, dokud ho neshodili z Eliščina mostu v nepromokavým pytlí" (I 58-59).

A teď samo příznání:

Švejk se opět ocitl před pánem zločinného typu, který beze všech úvodů se ho zeptal tvrdě a neodvratně:

"Přiznáváte se ke všemu?"

Švejk upřel své dobré, modré oči na neúprosného člověka a řekl měkce:

"Jestli si přejou, vašnosti, abych se přiznal, tak se přiznám, mně to nemůže škodit. Jestli ale řeknou: Švejku, nepřiznávejte se k ničemu, budu se vykrucovat do roztrhání těla."

Přísný pán psal něco na aktech, a podáváje Švejkovi péro, vyzval ho, aby to podepsal:

A Švejk podepsal udání Bretschneiderovo i tento dodatek:

Vše výše ukázaná obvinění proti mně zakládají se na pravdě.

Josef Švejk

Když podepsal, obrátil se k přísnému pánu:

"Mám ještě něco podepsat? Nebo mám přijít až ráno?" (I 59-60)

Tyto pasáže následují těsně za sebou. Zkusme je číst jedním dechem. Čtenář Foucaulta si nevyhnutelně při čtení těchto vět připomene jeho známé práce *Hlídat a trestat* anebo *Šílenství a společnost*. V první pasáži hovoří Švejk o mučitelstevských metodách, kterých koncem 18. století, začátkem tzv. moderní společnosti, již nebylo užíváno. A ve druhé se Švejk přiznává a plní tak přání středověkých mučitelů.

V první pasáži Švejk čte, ve druhé píše. V tom smyslu jest tedy literární postavou – je to on, kdo inscenuje produkci a recepci textu. Ale jakého textu!

Začali jsme otázkou jak máme číst Švejkovo čtení a Švejkovo psaní. Otázku je však možné formulovat ještě jinak: K čemu přesně se Švejk přiznává? Ptají se ho, přiznává-li se ke všemu. A on se skutečně přiznává ke všemu a současně se nepřiznává k ničemu. Přiznání a obvinění jsou čistou písemnou rétorikou. A Švejk jako podpisovatel tohoto psaní je funkcí, pozicí, či dokonce kapitolou této rétoriky. "Výše ukázaná obvinění proti mně zakládají se" skutečně "na pravdě", neboť v Haškově textu neexistuje objektivní pravda v tom smyslu, že Švejk jako subjekt neexistuje. Pravda je radikálně perspektivní, je produktem vůle k moci. Obvinění se na ničem nezakládají. A Švejk se přiznává i v tom smyslu, že svým podpisem prozrazuje svou pravou identitu, která žádnou identitou není.

V následující kapitole se soudní rada ptá Švejka, je-li on "ten pan Švejk":

"Já myslím," odpověděl Švejk, "že jím musím být, poněvadž i můj tatínek byl Švejk a maminka paní Švejková. Já nemohu udělat takovou hanbu, abych zapíral svoje jméno" (I 62).

Trochu později se rada ptá: "To je vidět podle protokolu, který jste podepsal (...), nedělali na vás nějaký nátlak na policii?" Švejk odpovídá:

"Ale kdepak, vašnosti. Já jsem se jich optal, jestli to mám podepsat, a když řekli, abych to podepsal, tak jsem jich uposlechl. *Přece se nebudu prát s nimi kvůli vlastnímu podpisu.* Tim bych si rozhodně neposloužil. Pořádek musí být" (I 62).

Tyto pasáže si zdánlivě odporují. Užívá se dokonce podobné slovesné podoby v opačném smyslu: *Zapírat* svoje jméno by bylo hanbou, nebude se *prát* se státní mocí kvůli vlastnímu podpisu. Zapřít jméno znamenalo by zapírat sebe a svoji identitu (i ve smyslu "špatným praním nechat zajít" i "zbit, ztlouci"). Kde je rozdíl mezi prvním a druhým případem? V psaní Švejkův podpis, to psaní pod psa a pod psem, ta špinavá věc, která se nedá prát, musí být pozicí určitého mocenského pořádku.

Sylvie Richterová píše: "Základní princip Švejkova jednání vůbec spočívá, jak bylo mnohokrát řečeno, v doslovném uplatňování a provádění pokynů, rozkazů, pravidel – tedy v aplikaci klišé chování a jednání. Švejk jedná vždy ve shodě s tím, co daný kontext předpokládá jako správnou reakci."⁵ To je velice správné a vede nás to k hlubšímu zkoumání textu. Richterová zde v podstatě zaujímá nietzscheovskou pozici. Píše-li o univerzální blbosti v textu, čte text spíš z hlediska Foucaultova: blbost nebo šilenství jsou tak univerzální, že existují jenom mocenské struktury, v rámci nichž jedna silná blbost se nazývá rozum a vylučuje slabou blbost, která není ani vznešená, ani eticky výše, nýbrž se naprosto rovná šilenství.

Na příkladě inscenace a instrumentalizace psaní se rozvírají jiné argumentativní linie. Sám text inscenuje vlastní čtení – ale méně ve smyslu ozvláštňení než ve smyslu diskursivní formace, která se skládá právě z dopisů, novin, plakátů, právních a úředních dokumentů, podpisů a nadpisů.

Švejk píše, Švejk čte, ale sám je i psaný, i psaní. Richterová píše, že máme Švejka "považovat za svérázný typ románové postavy situovaný ve vývoji románu do okamžiku, kdy je realistický nebo psychologický hrdina překonán a kdy se pozornost soustřeďuje na roztržštění subjektu jako psychologické jednotky a kdy vystupuje do popředí jako nositel nebo prostředník funkcí jazyka."⁶

Naši tezi bychom mohli podpořit četnými příklady psaní a čtení v *Osudech dobrého vojáka Švejka*, jakož i v jiných Haškových spisech, například ve Světě zvířat, v textech *Strany mírného pokroku v mezích zákona*⁷ a v povídkách o žurnalismu, ale nemáme zde dostatek prostoru. Říkám jen, že tematická nebo funkcionální typologie psaní ve *Švejkovi* má určité hranice, neboť inscenace psaní v Haškově textu vykazuje překvapující strate-

⁵ S. Richterová: *Jasnozřivý génius a jeho slepý prorok (Haškův Dobrý voják Švejk)*, in *Slova a ticho*, Praha 1991, s. 133.

⁶ Tamtéž, s. 126. Srov též J. Chalupecký (cit. dílo, s. 36): "Švejk sám je především (...) řeč. Ne románový charakter."

⁷ Srov. L. Merhaut: *Cesty stylizace*, Praha 1994, s. 200-217.

gickou jednotu. Zvláštní případ představují ovšem písně, které jsou nejen polopísemné a poloústní, nýbrž jsou i zvláštním typem masové kultury, o které by bylo možné napsat samostatný článek. Formuloval jsem otázku. Doufám, že její formulace obsahovala začátek odpovědi, a to tak, jak Švejkovo přiznání inscenuje podstatnou nicotu obvinění.